Урок. Наголос. Складні випадки наголошування

урок засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

Проблемне питання уроку: Чому слова, які пишуться однаково, можуть означати різне, і як за наголосом не помилитися?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає види наголосу (словесний, логічний, вільний, рухомий) і наводить по одному прикладу. • Учень/учениця записує правила наголошування іменників на -анн(я), -ин(а) та жіночих іменників з -к- у множині й називає виняток до кожного.	• Учень/учениця правильно наголошує числівники одинадцять, чотирнадцять, п’ятдесят та дієслова вести, везти, ношу, кажу. • Учень/учениця знаходить і виправляє помилки наголошування в реченні та пояснює вибір правилом. • Учень/учениця розрізняє слова й форми слів за наголосом (за́мок і замо́к, кни́жки і книжкй).	• Учень/учениця усвідомлює, що нормативний наголос показує повагу до співрозмовника й до рідної мови, і пояснює це в одному реченні у рефлексії.

Базові поняття і терміни

словесний наголос, логічний наголос, вільний наголос, рухомий наголос, словорозрізнювальний наголос, форморозрізнювальний наголос, варіантне наголошування.

Форми роботи

- фронтальна бесіда
- індивідуальна письмова робота в зошиті
- робота з текстом підручника
- робота в парах із таблицею правил

- робота зі словником наголосів
- редагування речень

Обладнання та реактиви

- Підручник української мови для 10 класу (Шевчук), с. 60 і далі
- Орфоепічний словник або словник наголосів, один на парту
- Проєкція таблиці правил наголошування, складеної вчителем за матеріалом підручника
- Слайд із парами за́мок і замо́к, ви́года і вигода́, кни́жки і книжкѝ

Демонстрації

- Слайд із таблицею «Іменники з нормативним наголосом» (завда́ння, величина́, книжкѝ, ви́падок і винятки зобов'я́зання, го́родина, кана́рки) — які слова підпорядковуються правилу, а які є винятками
- Слайд із парами за́мок і замо́к, ви́года і вигода́ — літери однакові, а значення залежить від місця наголосу
- Слайд із парою кни́жки і книжкѝ — наголос змінює граматичну форму слова, а не його значення
- Слайд з порівнянням мов (польська на передостанньому складі, англійська переважно на першому, українська вільна) — український наголос не закріплений за певним складом

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — жартівливий вірш В. Маснюка про слова «читання» і «запитання», на якому будуємо мотивацію
- Іноземна мова — порівняння українського вільного наголосу з польським на передостанньому складі та англійським переважно на першому складі

Місце уроку в темі

Попередній урок: Попередній урок був про орфоепічні норми, зокрема про вимову голосних і приголосних звуків та причини порушення норм вимови.

Наступний урок: Наступний урок присвячено орфограмі, орфографічній помилці та принципам української орфографії.

Безпека

- Під час роботи в парах учні залишаються на місцях і обговорюють завдання пошепки, до дошки виходять по одному за викликом учителя.

- Проєктор і ноутбук вмикає й вимикає лише вчитель, учні не торкаються кабелів і розеток.
- Словники роздають по одному на парту й збирають наприкінці етапу, не залишаючи їх розкритими на краю парти.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітається з учнями, перевіряє готовність до уроку й оголошує тему «Наголос. Складні випадки наголошування». Пояснює, що сьогодні вчимося ставити наголос у словах, де помилки трапляються найчастіше.

Учні: Вітаються, готують підручник і зошит, записують дату й тему.

Учитель повідомляє тему уроку й просить записати її в зошиті.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм з опорою на попередній урок про орфоепічні норми. Читає запитання по одному, дає 40 секунд, потім називає правильну відповідь.

Учні: Кожен письмово відповідає в зошиті одним рядком, після відповіді вчителя виправляє себе.

Питання 1. Що вивчає орфоепія? Відповідь. Правильну вимову слів, тобто орфоепічні норми. Питання 2. Що називають орфоепічною нормою? Відповідь. Загальноприйняті правила літературної вимови. Питання 3. На який звук падає наголос у слові? Відповідь. Завжди на голосний (Шевчук, с. 60). Питання 4. Чому в мовленні трапляються порушення норм вимови? Відповідь. Носії говірок нерідко переносять свої наголоси в літературну мову (Заболотний, с. 81). Питання 5. На якому складі наголос у слові «парта»? Відповідь. На першому, у слові два склади.

Мотивація 3 хв

Учитель: Двічі вимовляє слово «замок» з різним наголосом, показує слайд із парами слів, зачитує дотеп з вірша В. Маснюка й ставить проблемне питання.

Учні: Слухають, відповідають, що означає кожне слово, записують проблемне питання.

Приклад 1. Учитель вимовляє «за́мок» і «замо́к». Запитання. Що означає кожне слово? Відповідь. За́мок означає фортецю, замо́к означає пристрій для замикання. Приклад 2. Слайд з парою «ви́года» і «вигóда». Запитання. Чи однакове значення? Відповідь. Ні, ви́года означає користь, вигóда означає зручність. Приклад 3. Жартівливий вірш В. Маснюка радить заплющити очі й заткнути вуха, коли хтось

на сесії каже «читання» чи «запитання» з неправильним наголосом (Шевчук, с. 66). Запитання. Чому автор так різко реагує? Відповідь. Бо неправильний наголос порушує норму літературної мови. Проблемне питання. Чому слова, які пишуться однаково, можуть означати різне, і як за наголосом не помилитися?

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності по 7 хвилин. Спершу скеровує роботу з текстом підручника, потім роздає пари для заповнення таблиці, далі веде спостереження за прикладами й демонструє слайди поруч із поясненням.

Учні: Читають текст підручника, у парах заповнюють таблицю правил, спостерігають за прикладами й формулюють висновки.

Активність 1 (7 хв). Робота з текстом підручника, с. 60 і 61. Завдання. Прочитайте початок параграфа про наголошування слів і в парі заповніть таблицю «Іменники» з трьох колонок: правило, приклади, виняток. Продукт. Заповнена таблиця. Очікуваний запис. - Словесний наголос буває вільним (па́рта, шкільний, пережива́ння) і рухомим (сестра́ і се́стро, бра́та і брати́). - Віддієслівні іменники середнього роду, що мають понад два склади, наголошуємо на -анн(я), наприклад завда́ння, чита́ння, вида́ння, визна́ння. Виняток зобов'я́зання (Шевчук, с. 60, Заболотний, с. 82). - Відприкметникові іменники з -ин(а) в однині наголошуємо на закінченні, наприклад величина́, новина́, площина́, чужина́, речовина́. Виняток го́родина. - Жіночі іменники з -к- у множині наголошуємо на закінченні, наприклад книжки́, помилки́, ниткй́, ручки́, жінки́. Виняток кана́рки. - Іменники з префіксами ви-, за-, на-, пере-, роз- наголошуємо на префіксі, наприклад ви́падок, за́гадка, на́ліпка, пере́пад, ро́зпірка. - Односкладові іменники після числівників два, три, чотири зберігають наголос початкової форми, наприклад два го́ли, три ро́ки (Шевчук, с. 61). Додаткове запитання. Прочитайте на с. 65 про інші мови. Чим український наголос відрізняється від польського? Відповідь. У польській мові наголос на передостанньому складі, а український вільний і не закріплений за певним складом. Демонстрація. Слайд із таблицею іменників і винятками, слайд із порівнянням мов. Активність 2 (7 хв). Заповнення таблиці в парах. Завдання. Доповніть таблицю прикметників, дієслів і числівників за текстом на с. 61 і 62. Продукт. Таблиця з трьома рядками й прикладами. Очікуваний запис. - Прикметники. Непохідні наголошуємо на закінченні (нови́й, тонки́й, стари́й, легки́й). Похідні мають наголос на корені (вира́зний, нена́висний), на суфіксі (кредито́вий, податко́вий) або на закінченні (житлови́й, фахови́й, цифрови́й, цілодобови́й). - Дієслова. Двоскладові інфінітиви з нульовим суфіксом наголошуємо на -ти (вести́, брести́, везти́), але би́ти і тли́ти. У першій особі однини двоскладові форми мають наголос на закінченні (ношу́, ходжу́, пишу́, кажу́), так само форми минулого часу була́, взяла́, взяли́. Запам'ятайте бу́деш, бу́де. - Числівники. У назвах від одинадцяти до дев'ятнадцяти наголос на частині -на- (одина́дцять, двана́дцять, чотирна́дцять). У назвах десятків наголос на останньому складі (п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т). Активність 3 (7 хв). Спостереження за прикладами, с. 65 і 67. Продукт. Алгоритм розрізнення слів і форм. Питання 1. Що спільного в словах за́мок і замо́к, ви́года і вига́да? Відповідь. Літери однакові, а місце наголосу й значення різні. Такий наголос називають словорозрізнювальним. Питання 2. Чим відрізняються кни́жки та книжки́? Відповідь. Це різні граматичні форми, їх розрізняє наголос, тож він форморозрізнювальний. Дієслівні видові пари теж розрізняє наголос, наприклад ви́кликати і викли́кати. Питання 3. Що робити, якщо слово має два допустимі наголоси чи ви сумніваєтеся? Відповідь. Деякі слова мають варіантне наголошування, тому правильну форму перевіряють за словником наголосів (Шевчук, с. 65). Практично. Учні знаходять у словнику слово «вимова» і зачитують наголос. Відповідь. ви́мова. Демонстрація. Слайди з парами за́мок і замо́к, ви́года і вига́да, кни́жки і книжки́. Алгоритм. 1) побачити, чи слово стоїть у групі з правилом; 2) перевірити виняток; 3) за потреби звірити зі словником.

Закріплення 9 хв

Учитель: Роздає завдання, дає по 2 хвилини на кожне, перевіряє усно й просить пояснити вибір правилом.

Учні: Виконують завдання письмово в зошиті, перевіряють сусіда по парті, виправляють помилки.

Рефлексія 4 хв
Учитель: Повертається до проблемного питання уроку, пояснює прийом, збирає усні відповіді.
Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, решту відповідей дають усно.

Домашнє завдання 2 хв
Учитель: Оголошує й коротко коментує домашнє завдання, відповідає на запитання.
Учні: Записують завдання в щоденник.

Завдання для закріплення

1. Позначте наголос у словах і назвіть правило чи виняток, за яким вони наголошуються. 1) видання, 2) новина, 3) зобов’язання, 4) нитки (множина).
Відповідь: 1) вида́ння, віддієслівний іменник на -анн(я), наголос на -анн. 2) новина́, відприкметниковий іменник з -ин(а), наголос на закінченні. 3) зобов’я́зання, виняток із правила на -анн(я). 4) ниткѝ, жіночий іменник з -к- у множині, наголос на закінченні.

2. Поставте наголос у виділених словах і поясніть значення кожного. 1. Квартира з усіма вигодами. 2. Спільна вигода зблизила партнерів.
Відповідь: 1. вигóдами, тобто зручностями. 2. ви́года, тобто користь.

3. У реченнях поставте наголос у слові «книжки» і визначте форму. 1. На столі лежать нові книжки. 2. Обкладинка книжки порвалася.
Відповідь: 1. книжкѝ, називний відмінок множини. 2. кни́жки, родовий відмінок однини.

4. Виправте помилки наголошування у реченні й поясніть кожну правилом. «Оди́надцять учнів дали відповідь на запи́тання, а чоти́рнадцять промовчали.»
Відповідь: Одина́дцять і чотирна́дцять, бо в числівниках другого десятка наголос на частині -на-. Запита́ння, бо віддієслівний іменник на -анн(я) наголошуємо на -анн.

Диференціація

Сильним: Доберіть іще одну пару слів, що різняться лише наголосом, з’ясуйте за словником значення кожного й складіть з ними два речення.

Підтримка: Скористайтеся зразком. Слово за́мок позначає споруду, а замо́к пристрій: Старовинний за́мок стоїть на горі. Замо́к на дверях заіржавів. Складіть таке саме речення з парою ви́года і вигóда.

Домашнє завдання

Базове: Опрацювати теоретичний блок про наголос у підручнику (Шевчук, с. 60 до 65) і виконати вправу 83, позначивши наголос у прикметниках та з’ясувавши, чим вони

об’єднані в групи.

За вибором: Виконати вправу 88 (складіть речення з двома парами слів) або написати міні-есе «Наголос — душа слова» на 5–6 речень.

Рефлексія

Прийом «Одне речення». Письмово (1–2 речення) відповісти на проблемне питання уроку. Усно кілька учнів називають одне правило, яке запам’ятали, і одне слово, у якому раніше помилялися. Учитель підсумовує, що наголос розрізняє слова й форми слів і є ознакою нормативного мовлення.

Джерела:

- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 60
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 61
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 61, 62, 63
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 63, 64
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 64, 65
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 65
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 66
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 66, 67
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 67
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 67, 68
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 68, 69
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 69, 70
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 70
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 70, 71
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 71